

УДК 811.16'373.7(092)'В. Мокієнко'

Наталія Венжинович

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

ПОДВИЖНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ (до 75-річчя від дня народження професора Валерія Мокієнка)

Стаття присвячена опису наукового доробку визначного європейського вченого — доктора філологічних наук, професора кафедри слов'янської філології філологічного факультету Санкт-Петербурзького державного університету Валерія Михайловича Мокієнка. Представлено його величезний внесок у дослідження з русистики, богемістики, слов'янської діалектології, зіставного мовознавства, соціолінгвістики, ономастики, етнолінгвістики, а також проблем україністики. Відзначено, що головна сфера його наукових зацікавлень — слов'янська фразеологія в її сучасному стані та історичній ретроспективі.

Ключові слова: професор В.М. Мокієнко, слов'янська фразеологія, походження слов'янської фразеології, структурно-семантична модель фраземи, лексикографічна повнота опису.



Валерій Михайлович Мокієнко — доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології філологічного факультету Санкт-Петербурзького державного університету, головний науковий співробітник Інституту філологічних досліджень, професор Інституту славістики Ернст-Морітц-Арндт-Університету в м. Грайфсвальд (Німеч-

чина), Голова Фразеологічної комісії при Міжнародному комітеті славістів.

Народився майбутній професор у м. Керч (Автономна Республіка Крим) 16 лютого 1940 року в родині Михайла Онисимовича та Степаниди Федорівни Мокієнків. Протягом 1947–1956 років навчався в чоловічій гімназії № 1 у м. Ізмаїл Одеської області. У 1956–1957 роках у зв'язку з переїздом батьків навчався й закінчив середню школу № 62 в Ленінграді.

1959 року вступив до Ленінградського державного університету на слов'янське відділення філологічного факультету, вивчав чеську мову й літературу. 1964 року завершив навчання в університеті, здобувши фах «філолог-славіст, перекладач з чеської мови, викладач російської мови та літератури». Із 1964 року — аспірант кафедри слов'янської філології. 1969 року успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Лінгвістичний аналіз місцевої географічної термінології». Його науковими керівниками були проф. Б.О. Ларін, проф. Г.О. Ліліч і проф. Н.І. Толстой.

1977 року він захистив докторську дисертацію на тему «Протириччя фразеології і її динаміка». У ній проф. В.М. Мокієнко показав динамічну взаємодію суперечливих властивостей фразеологічної системи, розкрив механізм фразеотворення, а головне — запровадив і розвинув поняття структурно-семантичної моделі фразеологічних одиниць. Метод моделювання дозволяє при зіставленні даних споріднених і неспоріднених мов і діалектів виявити спільність фразем не тільки в слов'янських мовах, а й у мовах інших систем. Нині цю методику моделювання використовують фразеологи багатьох країн світу [3].

Із 1966 року — асистент, із 1972 року — доцент, із 1979 року — професор кафедри слов'янської філології. Із 1979 р. — декан і професор факультету російської мови як іноземної, завідувач кафедри російської мови для іноземних студентів гуманітарних факультетів. Із 1990 р. і до нині — професор кафедри слов'янської філології.

Основними напрямками наукової і педагогічної діяльності проф. В.М. Мокієнка є славістика (зокрема русистика, україністика, богемістика), етнолінгвістика, зіставне мовознавство й слов'янська діалектологія, лексикографія і лексикологія, фразеологія і ономастика. Особливе місце у творчій лабораторії професора посідають проблеми взаємодії мови й культури, він активно досліджує історичне походження слов'янської лексики й фразеології. Як останній вихованець Б.О. Ларіна В.М. Мокієнко невтомно втілює в життя два основні принципи свого вчителя: принцип лексикографічної повноти опису й принцип поліфонічної семантизації слова.

Зіставлення різномовного матеріалу викликало інтерес ученого до слов'янської історичної фразеології, а результати досліджень відображені, зокрема, у таких працях: «В глубь поговорки» (1975; 1989; 1999; 2005), «Образы русской речи» (1986; 1999), «Загадки русской фразеологии»

(1990; 2007), «От Авося до Ятя» (1998; 2003; 2006). У новому виданні словника М. І. Міхельсона «Русская мысль и речь. Свое и чужое» (1994) розміщена передмова та історико-етимологічні етюди В.М. Мокієнка.

Дослідницька діяльність В. М. Мокієнка, безпосередньо відтворена в його монографіях і статтях, органічно пов'язана з лексикографією. У процесі укладання різнопланових словників учений та його однодумці дотримуються таких принципів: творче переосмислення теоретичних положень і конкретних лінгвістичних спостережень і висновків стосовно аналізованого матеріалу в працях своїх попередників; розробка концепції словника відповідно до актуальних проблем сучасної науки і реального становища словникової справи в ній; створення науково обґрунтованої мовної бази словника; скрупульозність семантико-стилістичного опису слова чи виразу з виходом у його історію та етимологію; створення відповідного творчого колективу, здатного вирішувати великі завдання. Це принципи ларінської школи лексикографії, які забезпечують значущі наукові результати словникової роботи.

1999 року в Санкт-Петербурзі виходить книжка трьох авторів — О.К. Біріха, В.М. Мокієнка та Л.І. Степанової «Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник». В.М. Мокієнко називав це видання «гібридом бібліографічного покажчика зі словником»: це проявилось вже в назві книжки (*словник* і водночас *довідник*) і в змісті словникової статті (кожна з історико-етимологічних версій фразеологізму супроводжується розгорнутою бібліографічною довідкою).

Особливе місце в творчому доробку вченого посідає «Большой словарь русских поговорок» (Москва, 2013), підготовлений до друку разом із Т.Г. Нікітіною, — автори кілька десятиліть збирали матеріал із різних джерел, залучаючи записи сучасного мовлення і відповіді на запитання спеціальної анкети. Словник містить 40 тисяч приказок. Підготовлений тими ж авторами «Большой словарь русских народных сравнений» (Москва, 2008) ґрунтовно відтворює образність російської мови: він містить 45 тисяч порівняльних зворотів різних типів із різних джерел. Джерелами словника стали: тлумачні нормативні словники і словники жаргонного та діалектного мовлення, зокрема двомовні, збірки прислів'їв та приказок XVIII—XXI століть. «Большой словарь русских пословиц» (Москва, 2010) — завершальний том фразеологічної трилогії, укладений у співпраці з Т.Г. Нікітіною та О.К. Ніколаєвою. Він містить близько 70 тисяч прислів'їв, які, на відміну від приказок, є закінченими синтаксичними текстами з побутовим, повчальним, філософським змістом [4].

До матеріалів своїх праць В.М. Мокієнко залучає і факти української мови. Українській проблематиці він присвятив статті «Спроба системного етимологічного аналізу українських фразеологізмів» (1974), «Фразеологія в лемківських говірках Східної Словаччини» (1990); «Значення української мови для славістики» (1996); «Українська мова у світлі славістичної проблематики» (1998); «Значення української пареміології

для історико-етимологічного аналізу слов'янських прислів'їв і приказок», «До проблеми мовної політики в Україні» (2001), «Українська етнофразеологія в загальнослов'янському висвітленні» (2002) тощо [2].

Великою честю для нас було запрошення до авторського колективу, який упродовж кількох років під керівництвом проф. В.М. Мокієнка працював над укладанням шестимовного словника «Лепта библейской мудрости», що побачив світ наприкінці 2014 року. Це видання — один із конкретних результатів роботи над міжнародним проектом «Bible and Christianity in Phraseology», мета якого — системне й комплексне лінгвістично послідовне зіставлення біблійних виразів в українській, російській, білоруській, словацькій, німецькій та англійській мовах. В.М. Мокієнко скеровував укладачів подавати максимально точно покликання на відповідні тексти з Біблії всіма шістьма мовами, щоб продемонструвати схоже й відмінне у зіставляваному мовному просторі. Одним із найвагоміших критеріїв відбору мовного матеріалу став культурологічний. У представлене видання ввійшли ті біблеїзми, які найяскравіше відображають текст Біблії в її лінгвокультурологічній ретроспективі. Як і В.М. Мокієнко, вважаємо, що це дає читачам багатий матеріал для поглиблення їхнього лінгвокраїнознавчого пізнання, а також для співвіднесення національного сприйняття Святого Письма з його джерелом — текстами Біблії національними мовами. Наявність біблеїзмів у зіставляваних мовах демонструє їхній потужний загальнолюдський і власне національний культурологічний, а також мовний потенціал, переконливо засвідчує нетлінність духу й букви Книги книг [1].

Фразеологічний семінар при Міжкафедральному словниковому кабінеті ім. проф. Б.О. Ларіна, заснований В.М. Мокієнком 1977 року, нині активно працює, ставши міжнародним центром дослідження слов'янської фразеології і пареміології. Спочатку в нього входила група аспірантів і студентів В.М. Мокієнка, яких цікавили проблеми слов'янської та європейської фразеології та фразеографії. З 1980 року в семінар активно влилася група аспірантів-русистів факультету російської мови як іноземної, з'явилися аспіранти й колеги з різних країн (України, Білорусі, Чехії, Словаччини, Польщі, Болгарії, Сербії, Хорватії, Австрії, Німеччини, США, Іспанії тощо). Написано й захищено понад 50 кандидатських дисертацій, а деякі члени семінару (О. Біріх, О. Зінов'єва, В. Коваль, Л. Кругликова, Т. Нікітіна, І. Подюков, О. Рогальова, Л. Степанова, В. Супрун) захистили докторські дисертації і стали професорами, завідувачами кафедр.

Одне з головних завдань семінару — організація широких обговорень актуальних проблем фразеології, лексикографічних проектів, круглих столів, конференцій різного масштабу. Практикуються так звані «віїзні семінари» в різні міста й країни. Матеріали всіх цих наукових заходів практично завжди публікуються.

Із 1978 року В.М. Мокієнко — член Фразеологічної комісії при Міжнародному комітеті славистів, а з 2003 року — Голова цієї комісії. Коорди-

натор цього комітету професор С. Гайда зазначає, що Фразеологічна комісія під керівництвом проф. В.М. Мокієнка є одним із найактивніших центрів славістики і в плеяді 28 міжнародних комісій вирізняється яскравістю досліджуваної проблематики, частотою організованих спільних конференцій, і — що, напевно, найважливіше для міжнародного наукового співробітництва — духом колегіальності і дружби, що пов'язує як членів комісії з різних країн, так і регулярних учасників спільних дослідницьких проєктів, конференцій, симпозіумів, семінарів тощо. Цей дух зберігається й нині, і саме він забезпечує постійну й ефективну взаємодію фразеологів-славістів усієї Європи. Така взаємодія приносить вагомі фразеологічні плоди. Однією з домінант діяльності Фразеологічної комісії під головуванням проф. В.М. Мокієнка стало проведення масштабних міжнародних конференцій. Протягом менш як 30 років її існування комісія організувала понад 50 конференцій і симпозіумів, присвячених різним аспектам слов'янської фразеології, побачили світ збірники їх матеріалів і тез [4].

Тільки протягом останнього часу за результатами роботи представницьких міжнародних наукових форумів видано і представлено ґрунтовні колективні монографії у Будапешті («*Voda* в славянської фразеології и пареміології». Коллективная монография: В 2 т. / Науч. ред. Андраш Золтан, Олег Федосов, Сабољч Янурик. — Budapest: TINTA KÖNYVKIADÓ, 2013. — 744 с.); Мінську («Национальное и интернациональное в славянской фразеології». Коллективная монография. XV Международный съезд славистов. Минск, 20–27 августа 2013 г. / отв. ред. Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. — Greifswald, 2013. — 276 с.); Грайфсвальді («*Die slawische Phraseologie und die Bibel*». Kollektivmonographie. Redaction: Harry Walter (Greifswald), Valerij M. Mokienko (Sankt-Petersburg), Dana Baláková (Ružomberok). — Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität, Greifswald, 2013. — 205 с.).

У цій воістину подвижницькій праці на ниві науки проф. В. М. Мокієнку допомагають його учні, колеги, вчені з різних країн, об'єднані прагненням дослідити незвідане. Практично завжди поруч із ним його заступник по роботі у Фразеологічній комісії відомий професор-славіст із університету м. Грайфсвальда в Німеччині Гаррі Вальтер.

Із 1996 року проф. В. М. Мокієнко є членом Європейської асоціації з фразеології — «ЄВРОФРАЗ», а також асоціації українців Німеччини, з 2000 р. — установчий член Міжнародної Асоціації білорусистів. Відомий учений є також організатором та учасником багатьох міжнародних конференцій, присвячених проблемам слов'янської фразеології та лексикографії. Зокрема, він був доповідачем на більшості Конгресів славістів починаючи з 1978 року (Загреб, Київ, Краків, Любляна, Мінськ та ін.) і Конгресів МАПРЯЛ (Братислава, Москва, Прага, Регенсбург, Варна тощо), виступав на більшості міжнародних конференцій з проблем фразеології і пареміології: в Будапешті, Варшаві, Гданську, Опольє, Парижі, Щецині, Оломоуці, Ружомберку, Пскові, Костромі, Гомелі, Сімферополі, Магнітогорську, Санкт-Петербурзі та ін.

В.М. Мокієнко очолював чи був учасником різних наукових проєктів у Німеччині, Іспанії, Росії. Славний учений був організатором «Українікуму» — науково-педагогічного форуму, присвяченого дослідженню і викладанню української мови й культури. Протягом шести років (1995–2001) «Українікум» фінансово підтримувався «Bosch-Stufung», потім — «Krupp-Stufung».

Професор В.М. Мокієнко успішно поєднує плідну наукову роботу з педагогічною. Його лекції і семінари не тільки дають цікаву й корисну інформацію, але й захоплюють студентів перспективою наукової роботи. Він завжди відкритий для наукового спілкування. Нині на сайті Міжнародного фразеологічного семінару розміщені його ґрунтовні відеолекції, які вражають кожного, хто їх слухає й дивиться, глибиною ерудиції неперевершеного лектора і простотою викладу.

В.М. Мокієнко є автором близько 1100 публікацій у галузі лінгвістики. Він друкується в таких журналах, як «Вопросы языкознания», «Славяноведение», «Филологические науки», «Мовознавство» та ін.

Серед найвагоміших праць — 15 монографій, 34 словники, 7 підручників, серед них також, крім зазначених вище: «Славянская фразеология» (М., 1980; 1989); «Чешский язык» (Л., 1978); «Словарь русской бранной лексики (матизмы, обцензизмы, эвфемизмы с историко-этимологическими комментариями). А-А — ЯЯ» (Berlin, 1995); «Фразеологизмы в русской речи. Словарь» (співавт.: А. М. Мелерович) (М., 1997; 1999); «Толковый словарь языка Совдепии» (співавт.: Т.Г. Нікітіна, М., 1998; 2005); «Большой словарь русского жаргона» (співавт.: Т.Г. Нікітіна, СПб., 2000); «Словарь сравнений русского языка» (СПб., 2003); «Большой русско-немецкий словарь жаргона и просторечий» (співавт.: Х. Вальтер) (М., 2007) тощо.

Проф. В.М. Мокієнка неодноразово запрошували в закордонні університети для читання лекцій: до Чехії (Карлів університет — Прага, 1976, 2004); Оломоуцький університет — 1979, 2004, 2007); Німеччини (Гамбург — 1983, Маннгейм — 1986, 1991, 1992 тощо); США (1988, 1989); Австрії (1990); Іспанії (1997, 2001); Угорщини (1997); Білорусі (2007) тощо. У вісімдесятих роках ХХ століття лекції проф. В.М. Мокієнка слухали з захопленням і студенти Ужгородського державного (нині національного) університету.

Із квітня 1995 року В. М. Мокієнко працював запрошеним професором, а з жовтня 1996 року по 2005 рік був завідувачем кафедри україністики Інституту славистики Ернст-Моріц-Арндт-Університету м. Грайфсвальда (Німеччина), нині залишається професором цієї кафедри, читаючи «блок-лекції». Протягом 1999–2000 років був директором цього інституту.

На кафедрі слов'янської філології філологічного факультету Санкт-Петербурзького державного університету, де невтомний дослідник працює з 1966 року, він читав лекції з лексикології і лексикографії чеської мови, загальної слов'янської лексикографії, чеської діалектології, тео-

рії та практики перекладу тощо. Нині він читає курс лекцій із «Порівняльної граматики слов'янських мов», «Слов'янської фразеології» [4].

Професор В.М. Мокієнко успішно керує науковою роботою аспірантів та докторантів. Під його керівництвом захищено понад 70 кандидатських та 15 докторських дисертацій, а Санкт-Петербурзька фразеологічна школа відома в усьому світі своїми здобутками.

Наукові дослідження подвижника фразеологічної науки були оцінені нагородами як на батьківщині, так і за кордоном.

Проф. В.М. Мокієнко є також почесним доктором Оломоуцького університету (Чехія, 2006), членом редколегій низки наукових журналів у Польщі, Словенії, Сербії тощо.

Уперше зустрівшись та поспілкувавшись із Валерієм Михайловичем на одній із конференцій за кордоном, була приємно вражена тим, що він відповів українською мовою, якою прекрасно володіє, адже народився в Криму, вивчає проблеми україністики. Вражає також багатогранна діяльність професора: як науковець і лектор він побував чи не в усіх куточках світу, доносячи свої глибокі знання до величезної кількості людей на всій планеті, і це зовсім не перебільшення. І якщо потрібно розв'язати важливі проблеми, проф. В. М. Мокієнко завжди допоможе і скерує у потрібному напрямку.

Його улюблений відпочинок — це лижний спорт і туризм: разом із колегами здійснив 43 зимових походи на Урал, до Карелії, Валдая. Також брав участь у діалектологічних експедиціях у Псковську, Архангельську, Вологодську та інші області.

Незабутніми є фразеобесіди після завершення засідань організованих ним конференцій: тут усі забувають про статус учасників, вільно спілкуються на різні наукові теми і не тільки, а виконання В. М. Мокієнком пісень багатьма мовами під акомпанемент гітари нікого не може залишити байдужим. Не раз звучать із його уст і прекрасні українські народні пісні, які підхоплюють усі учасники. На таких конференціях панує неповторна аура, тривають конструктивні, толерантні дискусії, тому завжди є потреба повернутися туди знову й знову, незважаючи на кордони й обставини.

Робочий графік професора розпланований не на дні і місяці, а на роки вперед. Свій ювілей Валерій Михайлович зустрічає в розквіті творчої енергії, постійному пошукові наукової істини: на столі завжди ввімкнений комп'ютер, нотатки незавершених праць. За ним услід ідуть його однодумці — ті, хто сповідує такі поняття, як високий професіоналізм, добро, відкритість, прагнення зробити щось для тих, хто потребує допомоги. А його невтоленному ентузіазму, працелюбності можна тільки по-доброму заздрити і, звичайно, брати приклад.

У цей ювілейний рік бажаємо високоповажному професорові міцного здоров'я, нових наукових звершень, любові від тих людей, які оточують його.

Із роси і води Вам, вельмишановний Валерію Михайловичу, на многая і благая літ!

1. *Лента библейской мудрости* : библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках / авторы-составители : Д. Балакова, Х. Вальтер, Н.Ф. Венжинович, М.С. Гутовская, Е.Е. Иванов, В.М. Мокиенко. — Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2014. — 208 с.
2. *Мокиєнко Валерій Михайлович* // Українська мова 2004: Українська мова. Енциклопедія. — Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. — С. 369–370.
3. *Профессор Валерій Михайлович Мокиєнко*. Библиографический указатель научных трудов. — СПб.: Изд-во «Лема», 2015. — 142 с.
4. <https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=phraseoseminar.slovo-spb.ru>

Статтю отримано 20.05.2015

Nataliya Venzhynovych

Uzhhorod National University, Uzhhorod

APOSTLE OF PHRASEOLOGY

(in commemoration of the 75-th anniversary
of the birthday of professor Valery Mokiienko)

The article focuses on the description of the scholarly achievement of an outstanding European researcher — Doctor of Philology, Professor of the Department of Slavonic Philology of the Philological Faculty of Sankt-Petersburg State University Valery Mykhailovych Mokiienko. His stupendous contribution to the research of Russian and Bohemian Philology, Slavonic Dialectology, Comparative Linguistics, Sociolinguistics, Onomastics, Ethnolinguistics as well as the problems of Ukrainian Philology. It has been noted that the main sphere of his scholarly interest — Slavonic Phraseology in its present state and historical retrospective.

Keywords: Professor V.M. Mokiienko, Slavonic Phraseology, the origin of Slavonic Phraseology, Structural and Semantic model of a phraseme, lexicographical completion of the description.